

Levelek a régészetről

I.

Kitünő barátom jogász, költő és filozófus, egyszóval a műveltségre igen érzékeny ember. Neki írt két levelemben kíséreltem meg számot vetni azzal, hogy miként, s miért is alakult ki mesterségem, hivatásom: a régészet. Nem szigorúan vett tudománytörténetet írtam, hanem inkább elgondolkoztam azon, amivel egy életet töltöttem el: mire való. Tudom, hogy minden visszapillantás torzít s egy kissé mindig öngigazolássá válik. Ezt a veszélyt is vállaltam, hiszen végül is ezek a levelek baráti szóváltások, amelyekben az el nem hangzó kérdésekre is felelek vagy feleletet keresek.

1.

„...azzal kezdem, hogy a magam mesterségének „őstörténetéből” mondok el egyet-mást azzal a nem titkolt céllal, hogy megszerettessem Veled. Ne mosolyogj, de hadd kezdjem azzal, hogy a régészet nagyon újkeletű tudomány. A múlt ugyan érdekelt az embert mindig, de inkább mítoszok, legendák, regék, krónikák tanították rá s nem az, ami valóban megmaradt belőle (tehát a leletek). Mert kevés dolog maradt meg a múltból a föld felszínén: piramisok, dolmenek, kurgánok, várak, templomok; de a múlt mindennapja a föld alá került vagy elpusztult. Ha hébe-hóba felfigyelt a földműves ember az eke nyomán kifordult kőbaltákra, akkor mennykőnek tartotta vagy az obszidián eszközöket kovának használta. A múlt egyéb tárgyi emlékére keveset adtak. Tűzhelyek, házalapok, gödrök, sírok csak útjában voltak a földművőknek, ha pedig valami szép került elő belőlük, akkor azok lassacskán utat találtak a nagyurak gyűjteményeibe, kincstárába. Nagy Péter számára például a kormányzók és nagybirtokosok egy páncélteremre való szkíta aranyat hordtak össze. Egyébként a földből előkerült, megcsodálni való anyag néha még templomba is került, kihalt ősszállatok hatalmas csontjait, mint óriások, nagy hősök ereklyéit tisztelték. De ezeket a dolgokat nyilván ismered, ha pedig nem, akkor szegény Orosz-lán Zoltán egyetemi jegyzetében utánanézhetsz, vagy Korek József most készülő „Muzeológia” című könyvében olvashatod a múzeumtörténet kialakulását. Én most nem erről szeretnék neked írni, tehát nem a gyűjtés történetéről, hanem a rendezéséről, ami voltaképpen maga a régészet tudománya. Hogy került rend a sok véletlen adta leletbe, hogy kezdődtek meg a rendszeres, módszeres ásatások. Persze itt sem szándékozom pontos tudománytörténetet adni, csak azt szeretném, ha látnád, hogy a régészet, mint tudomány, mennyire korunk gondolkodásának vetülete.

A kincstárakba, magángyűjteményekbe került töméntelen leletben rendet kellett teremteni, méghozzá akkor, amikor az írásbeliség előtti idők történelmét vagy csak az aranykor-ezüstkor-vaskor ókori legendájából, vagy a bibliai teremtéstörténetből ismerték. Hát hogyan foghattak volna hozzá munkájukhoz a gyűjtemények kezelői? Nos, mi hogyan fognánk hozzá, ha annyit tudnánk az előidőkről, mint ők? Nyilván mi is azt tennők, mint ők: anyagok szerint választanók szét a leleteket, így teremtenék rendet a polcokra, asztalokra, szekrényekbe gyűlt rendetlenségben. Tehát egy csoportba kerülének a kőtárgyak, aztán a bronzok, aztán a vasak, aztán a cserepek, csontok. Nos, ezzel máris kezd derengeni valami az írott történelem előtti időkről: a legkezdetlegesebbek a kőszközök, a bronzok már fejlettebbek (bár sok ideig a vasat tartották az első fémnek), aztán pedig a vaseszközök úgyszólván korunkig vezetnek. A kőszközök között nyilvánvalóan meg kellett különböztetni azokat, amelyeket pattintással, szilánkolással készítették; azoktól, amelyeket csiszoltak, sőt át is

fúrtak. Mindezek a rendezési munkák két másik áramlattal egy időben indultak meg: az egyik az volt, hogy a közművelődés számára meg kellett nyitni a múzeumokat (ezt először a francia forradalom kényszerítette ki), másodjára pedig a hazai föld, a rajta élt emberek története, népek sorsa is belekerült a kutatók érdeklődésébe. E két tényező egy hatalmas tudományos gondolat hatása alá került, ezt Charles Darwin éppen ez idő tájt fejtette ki, és Haeckel az emberi társadalomra is érvényesnek vélte: ez a fejlődésmélelet volt. Nos, ha valamit nem kell részletezmem számmodra, akkor éppen a természettudománynak ez a korszaka, mert ez alapozta meg a mi élettani gondolkodásunkat is. A változás — akkor — a múlthoz képest, ma már szinte elképzelhetetlenül nagy volt. Az azelőtti külön-külön életformák most fejlődési sorba sorakoztak, amely az alsóbbrendűtől a magasabb rendűig tartott, és a létért való küzdelemben mindig az alkalmasabb, az ellenállóbb maradt fenn, s így rajzolódott ki a régi teremtsékpézet helyett a fejlődés nagyszerű gondolata. Mi sem volt természetesebb, minthogy régész elődeink, akik a rengeteg véletlen leletben kellett rendet teremtsenek, megkísérelték ezt is fejlődési sorokba rendezni, tudva-tudatlan azt vallva, hogy az emberrel megszűnt a test alkalmazkodása a fejlődéshez, és helyét az eszköz vette át, ám amannak törvényei erre is érvényesek: a fejlődés tehát a tökéletlentől, az először szinte csak keresgélve kialakítottól tart a mind tökéletesebb felé. Ezzel új rend keletkezett az addig csak anyagok szerint csoportosított leletekben (bár az első felosztás még mind a mai napig megmaradt, hiszen kőkorról, rézkorról, bronzkorról, vaskorról beszélünk még manapság is). Ez az új rend pedig abból állt, hogy kiválasztották az uralkodó formákat, eszközöket, s ezeket sorba rakták: legkorábbinak tartották a legkezdetelesebbeket, s legkésőbbinek a legfejlettebbeket. Világos, egyszerű gondolat volt ez, s amellett beleillett abba a nagy gondolkodási forradalomba, amely a kort jellemezte. Bármennyire is túlléptünk már ezen a szakaszon, ennek is volt olyan eredménye, amelyet mind a mai napig érvényesnek ismerünk és — úgy látszik — egyszer s mindenkorra szóló felismerés. Ez pedig az, hogy az egyes nagy korszakok nemcsak egymás után következnek, hanem egymásból fejlődtek, ismét csak mindig a tökéletesebb felé. Ezt a régészeti iskolát nevezték „tipológiai iskolának”, mivel típusok történetével foglalkozott. Ma ugyan típus helyett inkább eszköztörténetet mondanánk, de az is igaz, hogy az egyes eszközökön belül valóban vannak különálló, jellemző formák, típusok.

Mármost kérdezheted — s kérdezze — miért évvlt el ennek a nagyon világos rendező elvnek, az egyetemes fejlődésbe illeszkedő magyarázatnak használható volta?

Először is kezdjük azzal, hogy nem évvlt el teljesen. Nagy vonalakban ma is valljuk, hogy az emberi tapasztalat halmozódása mindig alkalmasabb, jobb, tökéletesebb eszközöket hoz létre. Valljuk azt is, hogy az egymásból való kibontakozás a törvényszerű, nem az örökös újrakezdés. Az újabb módszernek alapja az, hogy a formák — amiket régebben egyetlen sorozatba rendeztek — annak következtében lettek különbözők, mert más és más munkát végeztek velük, más és más kézmozgást, erőkifejtést követeltek az embertől s ennek erővonalai váltak formává bennük. Ha feladatuknak megfeleltek, akkor nem változtak többé. Így például a sarló évezrednyi idő alatt is alig változott, de a lándzsa sem, nem is beszélve a faeszközökről (például: favilla). Nem változtak, mert bennük az anyag, az emberi mozgás, a végzendő munka már régen egymásra talált. Ez az első nagy kifogás a régi tipológiai iskolával szemben. Árnyaltabban nézzük már eszközeinket, s azok formáját nem valamilyen gépies tökéletesedés nyomán vizsgáljuk.

Mégis, a tipológiai iskola hosszú időn keresztül uralkodott, mert kiváló kiállítási módszernek bizonyult: a tárlókban szép sorozatokban állíthatták ki, hogy miként tökéletesedett az emberi tudás és technika. Voltaképpen azonban egy régészeti technikai újítás vetett véget ennek a gépies szemléletnek: az ásatás. Kiderült, hogy néha az ásatásoknak ugyanabban a rétegében, sőt sírjában együtt találunk olyan tárgyakat, amelyeket „óriási fejlődési fokok” választanak el egymástól. Például ugyanabba a tegezbe tettek a halott mellé csont-, bronz- és vasnyilakat, talán — ha a föld el nem emészti — még az is kiderült volna, hogy fanyíl is volt a tegezben.

Mi már tudjuk, hogy ez azért volt, mert a különböző anyagból készült nyilakat más és más célra, vadra használták. Az ásatások hozták meg azt is, hogy a cserepeket, az edényeket egyeztetni tudták korban a többi eszközökkel. Kiderült az is, hogy néha az eszközök formája nagy területeken azonos, de az edények formája, díszítése ezen belül kisebb földrajzi egységekre jellemző. Ez is új fordulatot adott a rendszerezésnek.

De a legnagyobb fordulatot mégiscsak az a természetes megfigyelés hozta, hogy ami az ásatásokon — ha a területet nem bolygatták meg előzőleg — lennebb került elő, az korábbi, míg a felső rétegek későbbiek. Elképzelhető, milyen hallatlan gazdagodást jelentett, hogy a korait-későit most már nem belevetített formai fejlődési alapon, hanem kézzelfogható rétegek alapján különíthették el. Kiderült, hogy azok a kezdeti elképzelések, amely szerint minél későbbi valami, annál tökéletesebb, bizony nagyrészt csak gyermeteg tudománytörténeti emlékek, mert gyakran megeseett, hogy a későbbi volt a kezdetlegesebb. Ezzel új, történelmi feladatokat kapott a régészet, újra s újra „az egyenlőtlen fejlődés” tényével találkozott munkája során.

Veheted azonban észre, hogy régészetünk kérdései, amelyekre választ keres, még mindig eléggé egyszerűek: mi volt előbb, mi később? Mekkora területre terjedt ki egy-egy „kultúra”? Milyen fokon állt a technikai tudás? De ezeknek a kérdéseknek feszegetése váratlan gazdagodást hozott régészeti tudományunkban. Mindjárt itt van az időrend kérdése. Vegyük példának azt, hogy egy rétegben, sírban, vagy házban négy formájú (típusú) edényt találunk: A, B, C, D. Ez ugye azt is jelenti, hogy mind a négy forma egyidejű. Ásnak egy másik helyen, ott új formákat találunk, mondjuk: B, E, F, G, H formákat, amelyekből — amint látható — a „B” azonos az előző helyen talált formával, ebből viszont következik, hogy az újonnan felbukkant négy forma is egyidejű az előzőkkel. Ezzel — a leletek együttes szemléletével — kibővült a régészetnek az a kezdeti magatartása, hogy csak a hasonló formák egyidejűek, s ezzel gazdag, sokrétű műveltségek képzetéhez jutott. Vagy például, hogy az A, B, C, D csoport — játsszunk a betűkkel, amelyek formákat jelölnek — csak bizonyos földrajzi területen ismert, szemben az E, F, G, H-val, amely egy szomszédos területen él. Mármost megeshet, hogy az ásatáskor azt találjuk, hogy az egyikre rátelepedett a másik. Ez most már nyilván nem csak azt jelentette, hogy későbbi — hiszen a „B”-vel kapcsolatban láttuk, hogy egykorú! — hanem azt, hogy az utóbbiak elfoglalták az előzők szállásait. Nos, így bontakozott ki lassan s mind pontosabban az, amit a régészetben már történelmi eredménynek nevezhetünk. Igen ám, de közben éppen az időrend kapcsán is kérdések merültek fel. Azt el kell ismerünk, hogy az a kérdés, hogy mi volt előbb, s mi több, valóban fontos, hogyha a művelődés alakulását akarjuk nyomozni. Mást jelent, ha valami tökéletesebbet felvált a kezdetlegesebb, mint az ellenkezője. Ezzel vált a régészet egyik alapvető kutathatójává újból s újból az időrend, de egyre szilárduló módszerekkel (görög szó az időrendre: kronológia). Láttuk, hogy ezt megbízhatóan mutatja az egymásra rétegződés (hadd tudd meg azt is, hogy a rétegtan görögül nevezve: stratigráfia). Mindez rendben van — ismerték fel a régészek, ha egyetlen lelőhelyet figyelünk, de hogyan egyeztethetők megfigyeléseinket nagy területekre, ahol a kapcsolatok — amelyekből következtethetünk — vagy nincsenek meg, vagy pedig nagyon lazák. Egyszóval, hogyan mondhatnók meg, hogy amikor nálunk ez s ez történt, ilyen s ilyen eszközöket használtak, akkor például Spanyolországban, vagy éppenséggel Belső-Ázsiában mi történt. A kérdés tehát az, hogy kis területek történelmét miként változtathatnók „világtörténelemmé”, hogyan ágyazhatnók bele az egyetemes történeti mozgásba. Nos, szaknyelvre lefordítva a kérdést, ez azt jelenti, hogy a viszonylagos időrendet (relatív kronológiát), hogyan egyeztethetnők évszámokkal az egyértelműen együteművé tett időrenddel (abszolút kronológiával). Tehát, hogy érhetném el azt, hogy mondhasam: amikor nálunk ez történt, akkor Észak-Amerikában vagy Kongóban ez és ez történt.

Nem tudom, veszed-e észre, hogy a régészet kérdéseinek terebélyesedése mögött érdeklődésünk elmélyülése s emögött pedig a társadalmi valóság változása áll. Az eddigiekben ugyanis nyomon követhetted, hogy miként vált a régészet nemze-

tivé, azaz egy-egy kisebb földrajzi terület, népi egység kutatásává s utána miként tárgult nemzetközivé, sőt világméretűvé.

Ámde levelem folyamán egy-két gondolaton átsiklottunk. Ilyen például, hogy vázolnom kellett volna azt a folyamatot, amikor a régészet túllépett, kiszabadult a görög-római ígéből, és megelégedett a szerényebb nemzeti keretekkel; másrészt adós vagyok még az abszolút időszámítás megteremtésének kérdéseivel. Azt javallanám, hagyjuk el a görög-római ígéből való szabadulás kérdéseit, mert nagyjából közismertek vagy legalábbis sejthetők, tapasztalhatók. Inkább néhány szót az abszolút időrend megteremtéséről. Először ez az utolsó 5000 évre alakult ki, méghozzá az egyiptomi, mezopotámiai, görög és római írásbeliség és emlékek alapján, a vége tájára már szinte évekre menő időrendet sikerült felállítani. Mivel pedig ezekről a területekről kereskedelmi áru áramlott az írásbeliség nélküli nagy eurázsiai térség felé, amelyek keletén Kína hasonló biztos támpontot jelentett, tehát az utóbbi 3—4000 év időrendje aránylag biztosnak látszott. De mi legyen az ezt előző százezer, félmillió esztendővel. Itt lépett közbe a természettudomány, a földtörténet, amely meghatározta a rétegek korát, amelyben a leletek feküdtek, ezt még finomította a növénytan, amely a virágpor- (pollen-) elemzésekből, a növényi maradványokból következtetett a korszakokra; sőt az állattan is támogatta ezt az időrendet, a háziasítás előtti, majd utáni csontmaradványok vizsgálatával. Végezetül felfedezték azokat a vizsgálati módszereket, amelyekkel közvetlenül a leletekből tudtak következtetni. Ezek közül a legismertebb mind a mai napig a C14, az úgynevezett kozmikus szám vizsgálata, aztán a föld mágneses pólusának elmozdulását követték, vagy a fák évgűrűi alapján jutottak messze évezredekbe.

Úgy látszik, hogy ezekkel a régészeti kutatások egyik — kezdettől fogva — legfontosabb kérdése, a leletek korának meghatározása ki is került a régészek kezéből, s nagyrészt a természettudósokhoz került át. A természettudományos módszerek a távoli időkre kitűnők, a közeliekre nézve pontatlanok. Van ugyanis bizonyos kilengésük a kiszámított időpont előttré s utánra. Ez a 3—400 esztendő a régebbi korokban nem jelentős, az újkorban bizony számít az, hogy vajon a török időkből való-e valami vagy Szent István korából, netán a XX. századból.

Nem untat ez a sok „szakkérdés”? Igyekeztem úgy tálalni tudomány szakunk rövid történetét, hogy számokra is követhető legyen, de be kell vallanom, hogy a legfontosabbról eddig még nem esett szó. Eddig ugyanis csak tárgyáról beszéltem, baltákról, nyilakról, íjakról, edényekről, házakról, földművelésről, állattenyésztésről, de nem volt szó a mindennapi életről, a hitvilágról, arról tehát, ami az embernek tartalmat ad! Hiszen világos, hogy nem az a legfontosabb, hogy tokos baltával dolgozik-e vagy nyéllyukással, hanem az, hogy ki tudja-e teljesíteni magában az emberit, harmóniát tud-e teremteni magában és maga körül! Nos, mondhatom, most értünk el a legizgalmasabb kérdéshez, kíváncsi lehetsz, hogy itt mit tudunk mondani. Nem szócsavarás, ha azt írom: én is kíváncsi vagyok, hiszen egész életemben ez a kíváncsiság hajtott, s nem sokat bíbelődtem a különböző formákkal. Egyezünk meg abban, hogy ezt a kérdést egy másik levelemben vetem fel, mert nem lenne illendő a levélpapír hátralevő néhány hüvelyknyi területén „elintézni”.

Te leszel megmondhatója, hogy megtudtad-e levelemből azt, amit el akartam mondani. Úgy érzem, kissé tanáros, tanító jellegű lett a csevegés helyett. Persze vannak dolgok, amelyeknél ez az elkomolyodás megengedhető. Végeredményben itt is ez a helyzet, hiszen pályám végén szeretnék tisztában lenni azzal, hogy valtképpen mit is csináltam. Ilyenkor természetes a kendőzetlen vallomás, az adattömeg helyett. Hiszen mindezt megírhattam volna „ez azt csinálta, amaz pedig azt” alapon, sőt széles körű könyvészetet is csatolhattam volna hozzá. Ám ha ezt tettem volna, akkor nem baráti levél kerekedett volna belőle, hanem értekezés.

(1975. július 22.)

(Filozófus barátom válaszában hiányolta, hogy nem beszéltem a régészetről, mint a társadalom tükrözéséről. Most erről írok.)

Tudományos gondolkodásunk természete és a társadalom állapota közti kapcsolatra nem is a marxizmus klasszikusainak tanulmányozása révén ébredtem rá — ők csak megerősítettek benne —, hanem még jóval régebben, Rapaics Rajmund egyik könyve olvasásakor. Ő ugyanis azt írta, hogy Linné hatalmas rendszere, amelyben az ismert növényvilágot írja le, voltaképpen vetülete kora abszolút királyságának és „megváltozhatatlan” társadalmi rendjének. A nem egymásból való levezetés, hanem a független egymásmellettség és a hierarchikus rétegződés — Rapaics szerint — mása a kor hatalmi rendszerének. Ehhez képest a forradalmakkal éledő dinamika tükröződnék a társadalmakban és — többek közt — Darwin rendszerében. De — most hadd folytassam magam a gondolatsort — tükröződik például a piktúrán azzal, hogy nem egyetlen, fénnyel átitatott rész hordozza a „főmondanivalót”, hanem a kép minden zege-zuga egyenlő értékű: kivilágosodott feületét a látvány „demokratikusan” tölti ki. Ez a gondolkodásban óriási forradalom volt, például abban is, hogy a régebben mértékként vélt görög-római világ helyett lassan kialakult az a képzet, hogy minden földterületnek — illetőleg népnek — megvan a maga története, s ennek nem lehet mértéke az, hogy mennyiben hasonlít a nagy, klasszikus ideálokhoz! Igen ám, de ennek az igénynek felmerülése csak egy-két évezrednyi írott emlékekkel számolható, vagy legfennebb még egy-két ezer esztendő távlatlaltal. A régibb időkre pedig megszűnt a Biblia és a nemzeti hagyományok megnyugtató magyarázata, és tudni akartuk „az igazat”. Ezt pedig a föld rejtette magában, nemcsak a feltűnő kurgánok, várak, hanem az eke kifordította sírok, telepek stb. Amíg egy-egy nép hite saját történelmi hagyományában megnyugtató feületet adott származására, és a krónikák megbízható feületet adtak történelmére, addig ezeknek a leleteknek csak mint érdekességeknek volt szerepük. Ám idővel — az előbbi változásokkal párhuzamosan — a régi hiedelmek hitelüket veszítették, s így került sor a „hiteles tanúknak”, a leleteknek feltárására, megbecsülésére, kutatására.

Persze ez a folyamat — amint írod is — együtemű és egyértelmű azzal, hogy „az Isten igájából” szabadult ember elkezd művelni a kísérleti tudományt. Bár a régészet nem az, mert eredményei csak bizonyos fokig ellenőrizhetők például az egyes ásatásokból kibontakozó hasonló képből, mégis a régészettudomány törekvése az volt, hogy ugyanolyan szigorú módszerességgel építse fel kutatásmódját, mint a mintaképpül szolgáló természettudományok.

Mindezzel párhuzamosan a régészet érdeklődése kitágult a leletcsoportok teljességére, tehát nemcsak a benne található művészi szépségű leletekre. Vedd ismét párhuzamul a festmények átalakulásáról való hasonlatot: régebben egy-két jelentős leletre vetült rá az érdeklődés, most még a melléklet nélküli sírokat is bevonták a kutatásba. Hallgatóimnak hasonlattal szoktam érzékeltetni a változást: nézzünk meg egy régebbi épületet, nem okvetlenül kastélyt, hanem városi bérházat. Középen kiemelt kapuzat (még görnyedő atlaszok is tartják a felette pompázó erkélyt) s aztán általában a középtengely a hangsúlyos, az egymásra épülő emeleteket mind könnyebb és könnyebb építészeti elemek (ablakkeretek, falazástechnika) érzékítik stb., tehát teljesen antik szellemben épült s örökölte a régi nagyurak építkezését is, a középen levő nagy teremmel, táncvigalmak, tanácskozások színhelyével. Ezzel szemben nézzenek meg egy modern bérházat: sakk táblájában minden lakás egyforma, nincsen kiemelt tagozat, ami megbontaná a hálószerű ütemrendet, néha még a kapu is oldalt van, de foltja megfelel egy lakás tömegének, úgyhogy messziről nem is látod a bejáratot. A kiemelt, hangsúlyozott középtengely helyett a feület „demokráciája” jellemző. Sőt a kutatás eljutott odáig, hogy az egykor egymásrautált erőket kutatva érzi, hogy az egészből nem lehet kiszakítani semmit, mert egyszerre értelmét veszti. Ezt pedig a következőképpen szeretném érzékíteni számodra: adva van egy sakk-

játszma, a bábok ilyen meg amolyan állásával. Minden figura erőhálózatba tartozik, amelyben egyik megmozdítása az egészre kihat, és az egész hálózat természete szabja meg az egyes bábuk értékét is. Önértékükön kívül helyzeti értékük színtehogy fontosabb, s egy gyalog néha nagyobb értékű lehet, mint a királynő. Gondold meg, hogy ebből a játszmából kiemelek például egy gyalogot, s megmagyarázom, hogy milyen magas, milyen esztergályozásritmus van benne, milyen a súlya, csak előre léphet s oldalt üthet stb. Mindez igaz, de semmit sem mond az éppen adott helyzetben érvényesülő fontosságáról. Nos, ez az egyes leletek szerepe a régészeti munkában. Persze, hogy sok hasznost lehet mondani róluk akkor is, ha kiemelem környezetükből — s ez a környezet nem azonos csupán az ásatási környezettel, tehát sírral, házzal, árokkal, hanem a kor egészével! — s úgy vizsgálom formáját, méreteit, súlyát, díszítményeit. Pontosan úgy járnék vele tehát, mint az előbb a sakkfigurát vizsgáló képzelt alak. Az összefüggés-kutatást nevezik manapság komplex módszernek, és természetesen alkalmazásához nem elég a régész szaktudása, hanem szükséges a rokon tudományok (embertan, állattan, növénytan, anyagelemzés, mesterségek ismerete, időrendi módszerek alkalmazása stb.) bevonása.

Valahogy tehát így állnak a dolgok, sőt éppen első mondatomra hivatkozva azt is mondhatnám, hogy a társadalom és a régészet kapcsolatainak megírása (néha az egyes régészek személyéig szétválasztva és összekapcsolva) nem is a régész feladata, hanem a társadalomtudósé. Mindenesetre, amiképpen a művészetben vannak irányok és temperamentumok, úgy minden tudományban, a régészetben is vannak. De előbb még hadd írjam meg: a múlt században nem lehetett volna belőlem sem az, amire törekedtem, „a szegény ember régésze”, hiszen akkor semmibe sem vették a „jelentéktelen leleteket”. Lám: magam is önkéntelenül korunk erőit testesítem meg, méghozzá abban, amiről úgy érzem, hogy legszemélyesebb ügyem! Félelmetes valóság ez, s egyúttal gyönyörű, s egyúttal útmutatás a múlt kutatására is!

Nos, valami ilyenfélét gondoltam, amikor a társadalom alakulásának és a régészeti érdeklődés kibontakozásának kapcsolatáról írtam. Természetesen érdekes lenne mindezt példákon bemutatni, de ezzel alaposan túllépném nem egy, de tíz levél terjedelmét is. Majd egyetemi előadásaimon erre is sor kerül.

Céloztál arra, hogy a közlekedés, a híradás széttagulása kortársakká tette a földkerekségen élőket, s ez kihat a régészetre is. Bizony így van. Kezdetben tehát a ritkságok, a különlegességek gyűjtése indult meg, később a görög-római, majd egyiptomi világ múltjának ragyogó példatára és a mindenkori művészet mértéke lett, aztán nemzetivé vált tudományunk, újabban pedig eurázsiai, sőt továbbmenve, a földkerekségre kiterjedő egység és különbözőség igénye is fellépett. Ez valóban a hírközlés, utazás meggyorsulásának következménye. Már a 30-as évek elején megjelent egy nagylegészeti — ma inkább csak a tudománytörténetben számon tartott — munka, címe: „A kőkor világtörténete”. Ez a cím világosan jelöli az érdeklődés terebélyesedésének irányát. A mi nemzeti régészetünk a keleti steppevilág felé figyel egyre mélyrehatóbban, a kőkori világ kutatói pedig Kis-Ázsia felé tekintenek, a kelták kutatói nyugat felé, a római kor szakemberei pedig az itáliai „anyország” példáját keresik és az őslakosság hódítás alatti életét kutatják. Íme: Magyarország is beleszövődik a világ négy táján folyó munkálatokba, s mindez a technikai civilizáció következtében jöhetett létre!

(1975. augusztus 4.)

3.

Kedves barátomnak, a vas egykori mesterének írt levél, amelyben megírom, hogy mi mindenhez kellene értenie egy régésznek ahhoz, hogy hitelesen tudjon írni az elmúlt időkről.

Elmondom, hogy mi minden kellene nekünk ahhoz, hogy mesterségünkben jól tudjunk alkotni. Te a vasnak a mestere voltál, s nekünk a többek között ehhez is kellene értenünk. Megítheted, hogy mennyire nem értek ahhoz, amit Te egy életen át műveltél. Pedig én ásom ki — mi régészek ássuk ki — azokat a vasakat,

amelyeket régi kovácsok, lakatosok csináltak, de nemcsak kiássuk, hanem magyarázunk is. Nem mosolyodsz el ezen? De ugyanígy kérdezhetném a fazekasmestert, mit szól ahhoz, amit régi elődeinek munkáiról, cseréptöredékeiről írunk. Nyilván mosolyogna, hozzá nem értésünkön. Hát a csontfaragó mester mit mondana, ha olvasná, hogy a csontmerevítéses íjlemezek faragásáról, az agancsokból készült tartók, zappálcák készítéséről miket írunk. Magam értegetek egyhez s máshoz, s így még én is mosolyogva hallgatom, olvasom, amikor például valaki a zománcokról beszél, meg az ötvöstechnikákról. Ugyanolyan műkedvelői kísérletek ezek, mint amikor olyasvalaki ír a festészeti technikákról, akinek semmi tapasztalata nincsen a színek világában, sem az anyagok viselkedésében, sem semmiben, amit egy kezdő festőnek is tudnia kellene. De sorolhatnám véget nem érőn, hogy mi mindenhez kellene értenünk, amihez nem értünk. Az élet régen is éppen olyan teljes volt, mint ma, és „minden mindennel összefüggött”, ha egy-egy dolgot kiemelünk abból a környezetből, amelyben született, máris meghamisítjuk vele a múlt teljességét. Megállj csak, hadd idézzek Neked egy kis könyvecskéből, amely nemrég jelent meg az UNESCO támogatásával a környezet szennyeződéséről (R. F. Dasmann: Óvjuk meg bolygónkat. Gondolat, 1975).

Az energiaáramlás-fejezetben például a következőket olvashatjuk (43. oldal): „... folyamat, amelyet táplálékláncnak nevezünk. Minden ilyen lánc alapja a talaj, a napfény, a víz és a levegő. Ezeket hasznosítják és alakítják át hasznos energia- és anyag táplálékként a zöld növények, a rendszer termelő szervezetei. A termelő szervezetekkel táplálkoznak a fogyasztók — valamennyi állat és nem zöld növény. A fogyasztókon belül további felosztást tehetünk: a növényevők kizárólag növényekkel táplálkoznak, a húsevők növényevőkkel, és van néhány olyan húsevő, amely más húsevőkkel táplálkozik. Ilyen s más nagyon okos megfigyeléssel mutat rá arra, hogy az élőlények, sőt az ásványvilág egymásra utaltsága megbonthatatlan arányokban él s ennek megbontása végzetes lehet.” Nos, ilyen kapcsolatlánc van a műveltség jelenségei között is: itt is az anyagokkal kezdődik a láncolat, s a végén ott található a legelvontabb szellemi tények. Egyik dolgozatomban példát is adok erre, amikor egy látszatra közönséges nyílcsúcsot vizsgálok. A vas termelésétől egészen a nyíl jelképvilágáig van meg a kapcsolatrendszer, s közben ennek minden tagja beletartozik egy másik rendszerbe is. Részleteket akarsz? Nos nézzük: a vas bányászata egy sereg eszközt (csákány, kalapács, szállítóeszközök, szellőztetés, kohók stb.) követel meg, amely mindegyike egymagában is ilyenfajta láncot alkot. A kovácsműhelyről itt ne is beszéljünk, hiszen ennek Te vagy a mestere s tudod, milyen hallatlan tapasztalatot követel egy forma kialakítása. Persze a tapasztalat csak úgy érvényesülhet, hogy izzítók, fogók, kalapácsok, üllők egész rendszere szolgálja s ezek közül mindegyiknek megvan a maga „láncreakciója”. Következik a nyíl, amelyik az íjat feltételezi, továbbá az egyenes vonalú repülés tapasztalati ismeretét („nyílegyenes”-nek kell lennie például a nyílvevőnek, tollazatát pontosan „be kell mérni” stb.). De nem akarom a nyílakról szóló rövid tanulmányom tartalmát előre elmondani. Talán ez a példa is mutatja, hogy voltaképpen valami olyanról van szó, amit közmondásunk úgy gúnyol, hogy „gombhoz a kabátot”. Valóban: ami reánk maradt a múltból, az olyan csekély, hogy hasonlítható a gombhoz, ami meg gyakor értelmet adott neki — de ami elpusztult — joggal mérhető a kabáthoz.

Látod, milyen nehéz a mesterségünkben helyes eredményeket elérni? Hiszen nemcsak kovácsnak, fazekasnak, vadásznak, halásznak, földművesnek, pásztornak, nyergesnek, íjasnak, szövőnek, ötvösnek, bányásznak, csontfaragónak kellene lennünk, hanem otthon kéne legyünk egy-egy kor emberének gondolkodásában, hitvilágában. Meglátni a hitvilágban a mindennapok vetületét, s a mindennapokban a hitvilág alakító erejét. Ugye csóválod a fejed, hogy ilyen ember nincsen! Nos, ezt kezdjük belátni, amikor a rokon tudományok szakembereivel dolgozunk együtt, s amit mi kiássunk, azt hat-nyolc kollégával együtt dolgozzuk fel. De vegyük mindehhez hozzá még azt is, hogy egy-egy ilyen lánchálózat minden tagja koronként más és más! Nemcsak formája változik, hanem használata, szerepe: állandó moz-

gásban van tehát a múlt s ebben istenigazában tájékozódni csak vakmerő ember tudhat, aki vállalja a tévedés lehetőségét.

Ugyanis nem elegendő, ha egy régészember úgyahogy tájékozódást szerez egy-egy korszak bonyolult lánchálózatában, hanem — most jön a neheze — az egymást követő korok változásainak okát és értelmét is kell kutatnia. Ugyanis a történelem nem abból áll egybe, hogy amit az egyik kor szakembere megírt, odateszem a következő kor tudóját, aztán az utánajövőt s így tovább. Az elkülönített korok halottak, élettelenek. Nemcsak az egyes koroknak van mozgáshálózatuk, hanem a történelem egészének, egymást követő korainak egymás közt is.

Sajnos vannak, kik csak azt tekintik „szakembernek”, aki csak egy korszakkal foglalkozik, s lehetőleg annak is csak kis részletkérdésével, de „aztán azt tudja”. Nem veszik észre, hogy minél szilárdabb a részlettudás, annál esendőbb a történetiség megragadása. Igaz: van értelme egy mezei virág önmagában való vizsgálatának is, de vegyem bár sorra egy mező minden virágát külön-külön, a mező egésze nem tárja fel titkait, sem azt, hogy melyik virág melyikkel társul (növényészociológia!) s milyen állatvilág él velük együtt!

De ne essünk a ló másik oldalára: szükség van részletkutatásokra is, de valahogyan egyensúlyban kellene legyenek a nagy kapcsolatok vizsgálatával. Aztán meg, kedves barátom, van itt valami, amiről ugyancsak írnom kell neked. A régész is ember, s annyiféle természetű régész van, ahány fajta ember. Jól tudhatod, hogy az ókori Hippokratész és Galenus nyomán négy temperamentumot különböztetnek meg közöttünk: vérmest, búskomort, epést és higgadtat; s általában két alapképletben tekintik az embert: a kifelé alakító és a magába zárkózott természetben. Egyiktől hiába kérnök számon, hogy miért nem olyan mint a másik! Nos, a régészetben is a részletekbe merülőtől hiába követelnők a nagy összefüggések meglátását, az utóbbit hiába kárhozzatnók „aprómunkára”. Így van ez mindenben, ami emberi. Így például két művészet van, az egyik a formára esküszik, a másik az érzelemre. Mindkettő jogosult. Így hát a régészek között se marasztaljuk el az egyik magatartást a másik miatt!

De térjünk vissza eredeti kérdésünkhöz: egy régésznek annyifélehez kellene értenie, ahány féle tevékenység emlékei elébe kerülnek s el kellene mélyedjen kutatott korának tudásában és hitében is. Hidd el, irigylem azokat, akiket nem gyötörnek ilyen kétségek, hanem az öröklött, megtanult mesterséget folytatják — rendszerint igen jól. Megköszönném, ha kérdéseket tennél fel nekem; Te, a szakember; nekem, a „műkedvelőnek”, mert bizony akármelyik mesteremberrel szemben műkedvelők maradunk!

(1975. augusztus 21.)